

Лекційні матеріали за Темою 1

1 Сутність державної регіональної політики (ДРП). Об'єкти, суб'єкти та носії інтересів

ДРП. Механізм та інструменти ДРП

Аналіз існуючих трактувань державної регіональної політики (ДРП) дозволяє зупинитися на двох її основних визначеннях – науковому й офіційно-державному.

У першому випадку **регіональна політика** – це розробка та реалізація в державних масштабах відповідно до поточних і стратегічних цілей системи організаційно-правових та економічних заходів для збалансованого соціально-економічного розвитку територій, створення в них сприятливих передумов функціонування господарських об'єктів, належних соціальних і економічних умов життєдіяльності населення, забезпечення раціонального використання ресурсів та екологічної безпеки.

В офіційному викладі **державна регіональна політика** є системою заходів, що здійснюються органами виконавчої влади й органами місцевого самоврядування для ефективного управління економічним і соціальним розвитком України та її регіонів – Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва та Севастополя[1] .

Узагальнюючи сутність даних визначень, можна констатувати наступне: **державна регіональна політика** – це політика держави з політичного, правового, соціального й економічного розвитку країни в просторовому (регіональному) аспекті, яка відбиває як взаємини між державою й регіонами, так і взаємини регіонів між собою. Вона може проводитися на трьох **рівнях**:

- державному, тобто з активною участю центру в регіональному розвитку;
- регіональному – внутрірегіональний розвиток на основі наявних повноважень і засобів регіонів;
- локальному – політика органів місцевого самоврядування (у європейських країнах – муніципальна політика).

Соціально-політичні цілі в регіональній політиці є визначальними, але при цьому вони сполучаються з економічними, екологічними, військово-стратегічними, зовнішньоекономічними.

У сучасну епоху регіональна політика є складовою частиною національної стратегії соціально-економічного розвитку більшої частини держав світу.

Головний спонукальний мотив і основна **мета** держави в регіональній політиці – зменшити відмінності в рівні життя населення регіонів, забезпечити соціальну справедливість у територіальному аспекті. При цьому повинні враховуватися інтереси загального економічного підйому країни, підвищення якості життя всього її населення, а також вирішення проблем депресивних районів з одночасним стимулюванням економічного росту найбільш розвинених регіонів.

На жаль, на практиці антиподом шляхетної мети – забезпечення соціальної справедливості в територіальному аспекті – виступає економічна ефективність: чим вище рівень витрат на допомогу відсталім регіонам, тим нижче загальнонаціональні економічні результати.

Згідно з Європейською хартією місцевого самоврядування, прийнятою Радою Європи в 1985 р. й ратифікованою Україною в 1997 р., регіональна політика спрямована на вирішення наступних завдань:

- Збалансування соціально-економічного розвитку регіонів.
- Поліпшення якості життя населення.
- Ефективне управління природними ресурсами.
- Раціональне використання земель.
- Створення умов для міжрегіонального й міжнародного співробітництва.

При цьому пануючим принципом є повсюдність місцевого самоврядування.

Об'єктами ДРП є політичні, соціальні, економічні, екологічні явища і процеси, що відбуваються в адміністративно-територіальних утвореннях (регіонах), в межах яких здійснюється державне управління та місцеве самоврядування.

Регіон (від лат. regio (regionis) – область, країна) – це територія, яка за сукупністю явищ або ознак відрізняється від інших територій і характеризується єдністю, взаємозв'язком елементів, що її складають, і цілісністю, що є закономірним результатом її розвитку.

Під «регіоном» у нашій країні розуміють частину державної території, яка має певні природно-кліматичні, економічні, етнокультурні, історичні та інші особливості. У просторовому аспекті він може збігатися з територією адміністративно-територіальних утворень (областю, низовим адміністративним районом, містом) або поєднувати їх разом, однак, оскільки це частина державної території, він не може виходити за межі країни. Ще більш конкретне визначення регіону подано в Концепції державної регіональної політики – це Автономна Республіка Крим, області, міста Київ і Севастополь.

Згідно з визначенням, даним у Хартії регіоналізму, прийнятій Європейським парламентом в 1988 р., регіоном є «...гомогенний простір, який має фізико-географічну, етнічну, культурну, мовну спільність, а також спільність господарських структур та історичної долі».

У Статуті Комітету регіонів ЄС (1994) поняття «регіон» трактується як «територія, яка являє собою очевидну єдність з географічної точки зору, або таку територіальну єдність, де є спадкоємність і населення якої поділяє спільні цінності та намагається зберегти і розвивати свою самобутність задля стимулювання культурного, економічного та соціального прогресу» (Спільна регіональна політика Європейського Союзу).

Наведені визначення в цілому близькі до розуміння поняття регіон у нашій країні. Відмінність полягає лише в тому, що у вітчизняному викладі замість «гомогенного простору» та «територіальної єдності» використовується поняття «частина державної території». Але в цій відмінності, напевне, й полягає принципово різний підхід до завдань і ролі регіональної політики та форм її здійснення в країнах ЄС і в Україні. Європейське розуміння регіону як гомогенної, тобто однорідної, території дозволяє території регіону «виходити» за межі державних кордонів, а отже, й здійснювати функції міжнародного характеру, виконуючи рішення наднаціональних органів правління. В Україні усе це обмежується рамками національних кордонів.

Регіон як цілісне соціально-економічне територіальне утворення може мати характерні, властиві тільки йому, риси розвитку, структуру господарства й народногосподарську спеціалізацію. Він же може мати й свої специфічні проблеми. Тому від того, наскільки правильно й вдало визначені регіони, ступінь відповідності їх системі адміністративно-територіального устрою країни, а також сформульовані критерії їх розвитку, багато в чому залежить успіх реалізації регіональної політики.

У наукових дослідженнях і в практичних розробках як термін часто використовується «район», що залежно від поставленої мети може бути інтегральним суспільно-географічним (економіко-географічним, соціально-економічним) або галузевим. З допомогою районів реалізується певна державна політика (економічна, соціальна, екологічна тощо), розробляються й втілюються в життя окремі програми.

Як складова частина загальної соціально-еколого-економічної політики ДРП передбачає поступове вирівнювання існуючих відмінностей між економічними й соціальними рівнями розвитку окремих регіонів, зважаючи на їхні історичні, демографічні, природно-ресурсні та економічні особливості, і спрямовується на підтримку внутрішньорегіональної та міжрегіональної збалансованості соціально-економічного розвитку та суттєве поліпшення екологічного стану регіонів.

Предметом ДРП є як розподіл влади між центром і регіонами, так і практична діяльність держави в регіонах, спрямована на їх розвиток.

Суб'єктами ДРП є органи державної влади, представницькі органи місцевого самоврядування, які в межах своєї компетенції розв'язують проблеми соціально-економічного розвитку регіонів, а також великі виробничі корпорації та міжрегіональні асоціації.

Носіями специфічних регіональних інтересів є територіальні спільноти людей, а виразниками цих інтересів – громадські організації, регіональні та місцеві органи влади.

Механізм ДРП – це порядок (послідовність) будь-якої діяльності, що реалізується центральним та/або регіональним керівництвом у вигляді сукупності певних ланок і елементів (засобів і способів), які приводяться в дію для досягнення намічених цілей.

За допомогою такого механізму влада впливає на соціально-економічний розвиток регіону, а також на порядок прийняття узгоджених рішень усіма суб'єктами регіональної політики.

Механізм ДРП залежить від ієрархічного рангу і повноважень органів влади, їх фінансових можливостей.

Запорукою ефективної реалізації механізму ДРП є чітке визначення конкретних цілей, завдань, інструментів, фіксованих кількісних параметрів, строків досягнення, ресурсів щодо реалізації конкретних заходів у відповідних програмних чи прогнозних розробках та організаційних форм взаємодії між центральними і регіональними органами влади і управління.

Важливою частиною механізму ДРП є інструменти її здійснення.

Інструменти ДРП можуть бути такими:

- заборони, дозволи, квоти, ліцензії, стандарти, гарантії (адміністративні);
- трансферти, гранти, субсидії, премії, кредити, інвестиції (фінансові);
- цільові і комплексні програми, плани економічного і соціального розвитку регіонів (соціально-економічні).

Інститути державної регіональної політики – це державні (або в ряді випадків за участю держави) організації та структури (міністерства, комітети, ради, агентства, фонди, банки та ін.), уповноважені формувати і проводити регіональну політику. Саме інститути реалізують впровадження ДРП за допомогою певних інструментів.

Вони є частиною державного апарату, що спеціалізується на вирішенні регіональних

проблем і питань взаємодії центру з регіонами.

Важливо розрізняти державну регіональну політику як стратегію і тактику держави щодо регіональних процесів і «внутрішню» політику самих регіонів. Політика регіонів не завжди відповідає політиці держави. Регіони можуть мати свої пріоритетні напрямки розвитку, які іноді не збігаються з державними. ДРП і політика регіонів не повинні бути суперечливими: в ідеалі вони повинні становити одне ціле, доповнюючи та збагачуючи одна одну.

Внутрішня політика регіонів спрямовується на використання внутрішніх ресурсів регіону для вдосконалення структури матеріального виробництва, розвитку соціальної інфраструктури, екологічної безпеки та ін.

Тактика держави розглядається як дії держави щодо вирівнювання умов діяльності та соціально-економічного стану різних регіонів, створення умов для їх ефективного функціонування.

Державне управління розвитком регіону ґрунтується на певних засадних принципах. Найважливішим з них є розподіл влади між центром і регіонами, інші принципи впливають із поточних проблем розвитку держави.

ДРП ґрунтується на таких **принципах**:

- правове забезпечення посилення економічної самостійності регіонів з чітким розмежуванням повноважень між центральними і місцевими органами державної виконавчої влади, органами місцевого самоврядування (децентралізація);
- дотримання пріоритетів загальнодержавного значення та органічної єдності розвитку соціально-економічних систем регіонів і завдань соціально-економічного розвитку країни в цілому;
- урахування вимог екологічної безпеки під час реформування структури господарських систем регіонів і розвитку нових виробництв.

[1] Концепція державної регіональної політики. Офіційний вісник України від 15.06.2001 р., № 22, стор.20.

Лекційні матеріали за Темою 1

2 Моделі регіонального управління

В сучасній теорії управління та економічній практиці поряд з терміном “територіальне управління” широко застосовують і поняття “регіональне управління”. Слід зазначити, що ці поняття є синонімами, а відмінність полягає лише у визначенні самого терміну регіону.

В європейських країнах регіональне управління є основним внаслідок дії принципу субсидіарності – передачі більшості функцій управління з державного на регіональний рівень.

В основі побудови нової системи управління регіоном лежать наступні методологічні принципи:

1. Економіка держави та економіка регіонів має розглядатися як частина геоекономічного і геополітичного простору, які задають їм загальний напрямок і принципи розвитку, але і потребує максимального обліку національних інтересів та історичних особливостей розвитку.
2. Вибір ефективної моделі управління регіоном залежить від теоретичного і практичного визнання переваг існуючих моделей і тих організаційно-правових форм, які існують для комерційної діяльності підприємств регіону і його некомерційних організацій.
3. Визнання за управлінням як специфічним видом господарської діяльності функцій оновлення і відтворення в усіх фазах суспільного відтворення.

Якщо говорити про завдання регіонального управління то, як і у будь-якого іншого виду управління, воно полягає у досягненні мети, тобто бажаного стану об'єкту у майбутньому, завчасно визначених цілей.

Цілі регіонального управління класифікуються:

- а) за змістом – політичні, соціальні, економічні, екологічні, науково-технічні;
- б) за часом – довгострокові (10 – 15 років), середньострокові (3 – 5 років), короткострокові (на рік);
- в) за рівнем ієрархії, на якому вони визначаються і досягаються: загальнодержавні та адміністративно-регіональні.

У політичних цілях відповідно до визначених засад внутрішньої і зовнішньої політики відображаються завдання політичного розвитку суспільства, особливості їх вирішення в умовах конкретного регіону.

Зміст соціальних цілей полягає у підвищенні добробуту місцевого населення.

Економічні цілі передбачають збалансований пропорційний розвиток регіонів, нарощування та ефективне використання його ресурсного потенціалу.

Екологічні цілі пов'язані з вирішенням проблем охорони навколишнього середовища і раціонального природокористування.

Науково-технічні цілі конкретизують напрямки розвитку і використання науково-технічного потенціалу регіону.

Зміст і завдання довгострокових цілей визначають державні і регіональні програми;

середньострокові – конкретизують визначені довгостроковими цілями завдання щодо забезпечення збалансованого і пропорційного розвитку економіки регіону, а короткострокові – деталізують середньострокові і є цілями оперативного управління.

Важливе значення має класифікація цілей за рівнем, на якому вони визначаються і здійснюються. За цією ознакою розрізняють: загальнодержавні та цілі адміністративно-територіальних одиниць.

Розмежування повноважень і функцій органів державного управління і місцевого самоврядування є однією з найскладніших проблем в управлінській науці і практиці. Її вирішення пов'язане насамперед з вибором моделі співвідношення центральної влади і місцевого самоврядування.

Із світової практики відомо чотири **основні моделі регіонального управління**: централізована, англо-американська, європейська змішана елітна (континентальна або французька) та європейська змішана із розподіленою ієрархією управління.

Централізована система передбачає, що на всіх рівнях управління, нижче загальнодержавного, управління здійснюють органи державної влади, які формуються урядом або главою держави і підпорядковуються по вертикалі (тоталітарна модель).

Англо-американська система виходить з того, що управління на всіх субнаціональних рівнях здійснюють органи місцевого самоврядування, які обираються населенням відповідних територіальних одиниць. На цих рівнях функціонують також місцеві органи міністерств і відомств, які наділені спеціальними функціями, але органів державної влади загальної компетенції тут немає (Бразилія, Великобританія, США, Швейцарія).

Європейська змішана елітна система ґрунтується на поєднанні прямого державного управління і місцевого самоврядування. При цьому управління на місцевому рівні здійснюють, як правило, лише органи місцевого самоврядування (Італія, Франція).

Європейська змішана із розподіленою ієрархією система побудована за аналогічним принципом, що і попередня, але має власні особливості. Так, на рівні області і району управління здійснюється лише місцевою державною адміністрацією, а на місцевому – тільки органами місцевого самоврядування (Болгарія, Польща).

Аналіз існуючих моделей показує, що система територіального управління у будь-якій державі має три рівні управління: загальнодержавний (національний), проміжний або регіональний (область, район) і низовий або місцевий (село, селище, місто). Кожному з рівнів управління притаманні конкретні форми власності, склад управлінської документації та адміністративні органи.

Загальнодержавний (національний) рівень управління є головним. На ньому визначаються цілі і пріоритети соціально-економічного розвитку країни і регіональної політики щодо сприяння різнобічного розвитку регіонів, враховуючи їх відмінності. Держава розробляє національну програму соціально-економічного розвитку країни, регіональні програми на основі державної власності і контролюючих функцій, у яких регламентує основні параметри розвитку регіонів за допомогою фінансово-бюджетної, грошово-кредитної, інвестиційної, антимонопольної і митної політики, запроваджує спеціальні управлінські заходи для столиці держави, господарських агломерацій і великих господарських вузлів.

За центральними органами влади зберігаються функції міждержавних відносин, оборони та оборонної роботи, екологічного захисту, регулювання грошового обігу, контролю за банківськими операціями, оподаткування, містобудівна політика, розвиток освіти і науки та інші глобальні питання. Звичайно, що на

загальнодержавному рівні і надалі буде переважати державна форма власності.

Регіональний рівень управління охоплює автономну республіку, область, адміністративний район та столичний регіон. Найважливішою одиницею регіонального управління залишається область, оскільки саме на рівні області реалізується принцип економічної самостійності, задовольняється значна частина першочергових потреб населення та через фінансування з бюджету області і держави здійснюється управління місцевим господарством і господарством централізованого підпорядкування.

Місцевий (низовий) рівень управління є найбільш проблематичним і складним. Саме на цьому рівні реалізуються державні, регіональні і власні рішення щодо інтересів територіальних громад сіл, селищ і міст. На сьогодні місцевий рівень управління недостатньо використовує власні права, обов'язки та особливості функціонування, що викликано існування муніципальної та особистої власності, територіальних громад, як об'єктів управління та їх органів – місцевих рад, складністю формування місцевих бюджетів, тяжкого стану соціальної сфери та існуючими диспропорціями у рівнях економічного розвитку. Однак, саме на цьому рівні має здійснюватися самоврядування.

Засади територіальної влади в Україні визначені її Конституцією і за принципами організації загалом відповідають європейській змішаній елітній моделі.

На обласному і районному рівнях діють відповідні управлінські структури – місцеві адміністрації та місцеві ради. Разом вони отримали назву – місцеві органи влади. Місцеві державні адміністрації здійснюють державне регулювання на місцях, їх організаційна структура зумовлюється повноваженнями, функціями, структурою господарства, принципами управління та специфічними для кожної територіальної ланки національними, історичними, економічними та іншими особливостями.

Місцеві держадміністрації забезпечують реалізацію законів України, Указів Президента, постанов Верховної Ради, Кабінету Міністрів, рішень відповідних представницьких органів регіонального самоврядування, а також економічний і соціальний розвиток області, міста, районів.

Для виконавчої влади (Президента, Кабінету міністрів, міністерств і відомств) місцеві держадміністрації є інструментами в процесі реалізації законів та інших правових актів виконавчої влади.

Для виконання функцій управління територією, реалізації загальнодержавної та регіональної політики в складі місцевих держадміністрацій існують відповідні економічні служби – департаменти (управління) економіки.

Функції цих служб досить широкі і виходять за межі прогнозно-планової роботи. Основними їх завданнями є:

1. Реалізація ДРЕП та її напрямків.
2. Забезпечення соціально-економічного розвитку регіону.
3. Сприяння проведенню економічних реформ, забезпечення раціонального використання виробничо-технічного, наукового потенціалу території, її природних, трудових, матеріальних і фінансових ресурсів.
4. Здійснення методичного керівництва економічною роботою в регіоні.

Управління економіки, які є у структурі адміністрацій, виконують певні функції в галузі використання і охорони земель, природних ресурсів, навколишнього середовища; в галузі обслуговування населення, міжнародних та зовнішньоекономічних зв'язків.

Економічні служби держадміністрацій також виконують цілий ряд і інших функцій, кожна з яких використовує певну методику конкретних економічних розрахунків.

Голова, перший заступник та заступники голови держадміністрації здійснюють керівництво управліннями і службами безпосереднього підпорядкування і структурними підрозділами, які підпорядковуються відповідним міністерствам і відомствам. Подвійне підпорядкування зумовлюється принципом централізації, який покладений в основу організації виконавчої влади та її управлінської вертикалі. Таке становище не відповідає принципам ринкової економіки, тому подальше вдосконалення структури управління вбачається у його децентралізації.

Дієвість регіонального управління залежить від реалізації ним специфічних **функцій**: інтегруючої, перерозподільної, стимулюючої, соціальної, оптимізаційної.

Інтегруюча функція регіонального управління пов'язана з узгодженням управлінських рішень різних об'єктів господарювання на основі стратегії розвитку регіону в цілому.

Перерозподільна функція полягає у маневруванні фінансовими, трудовими і природними ресурсами з метою отримання кращих кінцевих результатів господарювання.

Стимулююча функція спрямована на створення умов для всебічного розвитку підприємництва, конкуренції в сфері використання ресурсів регіону, заохочення тих інституціональних одиниць, діяльність яких сприяє поліпшенню соціально-економічної ситуації в регіоні в цілому.

Соціальна функція спрямована на підтримку життєдіяльності найбільш вразливих верств населення за рахунок бюджетних та інших коштів (спеціальних фондів).

Оптимізаційна функція полягає у вирішенні завдань соціально-економічного розвитку регіонів з урахуванням їх економічної, соціальної, культурної та екологічної ефективності.

Суб'єктами виконання вказаних функцій є органи державної влади та місцевого самоврядування, система яких в Україні визначена Конституцією і законами "Про місцеве самоврядування в Україні" та "Про місцеві державні адміністрації".

Законодавство розмежовує повноваження між центральними і місцевими органами державної влади і представницькими органами, враховуючи умови певного фіксованого періоду.

Динамічність відтворювальних процесів і відносна інертність законодавства об'єктивно зумовлюють відставання у формуванні державної регіональної політики. В цих умовах для управління регіональним розвитком повинні застосовуватися такі методи, які давали б можливість ліквідувати або принаймні пом'якшити вказане протиріччя.

Лекційні матеріали за Темою 1

3 Види регіональної політики

Відповідно до різноманітності процесів, що відбуваються в регіонах, виокремлюють і певні складові частини (види) ДРП:

- економічну,
- соціальну,
- демографічну,
- екістичну,
- екологічну,
- науково-технічну.

Для кожної з них держава встановлює цілі, завдання, пріоритети в регіональному аспекті, тобто визначає права, сфери, ресурси та методи роботи регіонів, здійснює певні дії щодо них та доручає їм виконання окремих завдань.

Розглянемо детальніше види ДРП.

1. **Економічна політика.** Сутність економічної політики полягає в забезпеченні регіонам можливостей для самостійного розвитку на умовах самофінансування та самозабезпечення. До складу економічної політики входять бюджетна та податкова політика; планування, прогнозування та програмування розвитку регіону; використання природних ресурсів і власності регіону (інвестиційна політика); розміщення продуктивних сил; політика розвитку регіональних комплексів (АПК; транспортний, будівельний); контрольно-аналітична діяльність та інформаційне забезпечення. Складовою частиною економічної політики є зовнішньоекономічна політика. Вона спрямована на створення спеціальних економічних зон (СЕЗ) для активізації підприємництва, залучення іноземних інвестицій, нарощування експортного потенціалу окремих регіонів, що потребують прискореного розвитку.

2. **Соціальна політика.** Складовими соціальної політики є: забезпечення зростання рівня добробуту населення; соціальний захист; забезпечення громадянам рівних прав і можливостей щодо вибору місця проживання та працевлаштування. Ефективність соціальної політики дуже залежить від економічних можливостей держави, тобто від частки національного доходу, що спрямовується на споживання. Головним завданням соціальної політики є забезпечення соціального захисту різних верств населення регіонів, який здійснюють органи регіонального та місцевого управління в межах своїх можливостей. Це може бути фінансова підтримка, працевлаштування, продаж товарів за зниженими цінами, безкоштовне харчування, медичне обслуговування інвалідів тощо. Одним з основних завдань соціальної політики є забезпечення громадянам життєвого мінімуму.

Найважливішою складовою соціальної політики є гуманітарна політика, головна мета якої – забезпечення духовного розвитку суспільства, забезпечення високого морального і доброго фізичного стану людей. До складу гуманітарної політики входить державна підтримка навчальних закладів, лікарень, поліклінік, закладів культури (театри, філармонії).

3. **Демографічна політика** є складовою частиною соціальної політики. Однак в

науковому світі вона отримала самостійний статус, оскільки достатньо специфічною, а демографічний стан країни та її регіонів є важливим фактором загального соціально-економічного розвитку. Її суть полягає в активному втручанні держави (за допомогою економічних, адміністративно-правових, пропагандистсько-профілактичних та інших заходів) як в природний, так і в механічний рух (міграційні потоки) населення з метою досягнення необхідних для регіону цілей. У федеративних і поліетнічних країнах регіональна демографічна політика нерідко має (або повинна мати) дуалістичний характер. В одних регіонах вона спрямовується на підвищення народжуваності і природного приросту населення, в інших, навпаки, – на обмеження народжуваності і зниження природного приросту.

4. Екістична політика – діяльність держави щодо ефективного використання територіальних ресурсів регіонів шляхом раціонального розміщення виробництв, комунікацій, населених пунктів з урахуванням природних умов, економічних, історико-географічних, архітектурних, будівельних та ін. особливостей. Обмеженість територій багатьох європейських держав змушує їх уряди і органи місцевого самоврядування приділяти особливу увагу питанням раціонального використання земельних площ, як в міській, так і в сільській місцевості. Для цього широко використовуються фінансово-економічні важелі (диференційована плата за землю, податкові коефіцієнти тощо), адміністративно-правові санкції та ін.

Наявність значних територій в окремих державах часом породжує в їх керівництві ілюзію неактуальності активної екістичної політики порівняно з невеликими за розміром країнами. Однак і в таких країнах здійснення далекоглядної, науково обґрунтованої екістичної політики здатне зекономити суттєві фінансові та матеріально-технічні ресурси.

5. Екологічна політика – політика держави щодо раціонального використання природних ресурсів і охорони довкілля. Значна концентрація виробництв, урбанізація і скупченість населення, широке застосування синтетичних матеріалів, які не можуть бути перероблені природою, атмосферні викиди і скиди стічних вод у водойми призвели до різкого підвищення навантаження на довкілля. Порушується природний кругообіг речовин в природі і енергетичних потоків у біосфері, пошкоджуються природні регенераційні механізми. Все це зумовило виникнення низки як регіональних, так і глобальних екологічних проблем – водогосподарської, земельної, фауністичної та ін. Вирішенням цих проблем у регіонах і покликана займатися регіональна екологічна політика.

6. Науково-технічна політика – політика щодо розвитку і розміщення центрів наукових досліджень (технополісів, технопарків, бізнес-інкубаторів тощо), з'єднання науки з виробництвом і освітою, що забезпечує науково-технічний прогрес в регіонах. Науково-технічний прогрес значною мірою обумовлюється успіхами розвитку і впровадження в життя новітніх технологій. Перетворення сучасних технологій в фактор розвитку пов'язано зі зміною їх місця і ролі в структурі факторного впливу, який іноді забезпечує 80-85% успіху в діяльності фірм і підприємств. Значення і вплив науково-технічного прогресу істотно посилюється при створенні кластерних утворень на основних (стрижневих) технологічних процесах, на основі яких базується науково-технічна революція (інформаційні технології, біотехнології, нові конструкційні матеріали та ін.). Важливою складовою науково-технічної політики є інноваційна політика, що спрямовується на визначення пріоритетів та забезпечення розвитку інноваційної діяльності в регіоні і базується на попередньому вивченні та аналізі науково-технічного комплексу регіону.

Лекційні матеріали за Темою 1

4 Регіональна наука і регіональний аналіз.

Методи дослідження регіонального розвитку

З метою вироблення науково обґрунтованої ДРП необхідно спиратися на комплексні дослідження регіонального розвитку.

В індустріальних країнах Заходу подібний напрямок відомий під назвою регіональної науки. **Регіональна наука** – це наукова школа, яка вивчає просторові аспекти соціальних, економічних, політичних і культурних явищ за допомогою математичних методів і методів регіонального аналізу. Під регіональним аналізом розуміється економіко-географічний аналіз факторів регіонального розвитку для пізнання закономірностей і особливостей формування конкретних районів з метою визначення раціональних шляхів соціально-економічного становлення.

Концепцію регіональної науки запропонував у 1950-х рр. американський регіоналіст Уолтер Айзард (Ізард) як міждисциплінарний напрямок на межі економіки, соціології та суспільної географії. Сам він даний термін трактував досить широко: «...назва «регіональна наука» повинна показати, що ця дисципліна не вкладається в рамки ніякої іншої суспільної науки, кожна з яких має свій характерний підхід до досліджуваних явищ: вона пов'язана з регіональною економікою, екологією, теоретичною географією, регіоналізмом і низкою інших суспільних наук і разом з тим помітно відрізняється від них».

У 1950-х роках в Європі посилюється розвиток регіональної науки, активізується регіональна політика, здійснюються фундаментальні дослідження регіонального розвитку, спрямовані на розв'язання соціально-економічних проблем.

Головними **принципами регіональної науки** є принципи цілеспрямованості, цілісності, самоорганізації, специфічності та загальності. Охарактеризуємо їх у зазначеному порядку.

1. Цілеспрямованість - умова досягнення конкретних цілей у рамках функціонування системи у двох спрямуваннях: спрямованість регіональної економічної системи в русло саморозвитку для здійснення розширеного економічного відтворення; відповідність конкретних цілей розвитку регіональної економічної системи загальним цілям національної економіки та достатність їх взаємозв'язку.
2. Цілісність - можливість регіональної системи функціонувати в автономному режимі на основі комплексного використання природних, мінерально-сировинних, трудових і фінансових ресурсів і, відповідно, єдиної функції управління цим розвитком.
3. Самоорганізація - регіональна соціально-економічна система має розвиватися таким чином, щоб найкраще використовувати наявний ресурсний потенціал і найкоротшим шляхом досягати поставлених цілей.
4. Специфічність та загальність - регіональна економіка повинна: мати загальні риси, які узгоджуються з функціонуванням національної економіки; мати загальні риси, що узгоджуються з аналогічними регіональними системами; використовувати свої особливості і пріоритети, які визначаються природною диференціацією умов господарської діяльності на території країни.

У сучасних європейських регіональних дослідженнях виділяють такі рівні регіональної політики:

- 1) відносини між органами центральної влади та регіонами;
- 2) державне втручання в розвиток окремих територій з метою подолання суттєвих регіональних відмінностей в умовах життя та підприємництва;
- 3) власна політика регіонів: соціальна, економічна, промислова, демографічна та ін.

Метод (від грецьк. *metodo* – шлях дослідження, теорія, вчення) – спосіб досягнення будь-якої мети, вирішення конкретного завдання; сукупність прийомів або операцій практичного чи теоретичного освоєння (пізнання) дійсності. У науковій літературі виділяють чотири рівні методів:

- філософський (загальнонауковий);
- міждисциплінарний (загальний для декількох галузей знання);
- конкретно-науковий (спеціальний);
- методико-технічний.

Поєднання в певній пропорції методів різних рівнів становить основу будь-якого наукового дослідження, в тому числі досліджень регіонального розвитку.

Зупинимось на короткій характеристиці деяких з наукових методів.

1. **Системний підхід** – напрямок методології наукового пізнання й соціальної практики, в основі якого лежить розгляд об'єктів як систем; він орієнтує дослідження на розкриття цілісності об'єкта, на виявлення різноманітних типів зв'язків у ньому та зведення їх в єдину теоретичну картину. Принципи системного підходу знайшли застосування в біології, екології, психології, кібернетиці, техніці, економіці, управлінні.

Відповідно до системного підходу навколишня дійсність розглядається як цілісна система, що перебуває в безперервному розвитку, а всі її елементи взаємопов'язані, взаємообумовлені й взаємозалежні. Під системою розуміється сукупність взаємозалежних компонентів або частин, що утворюють єдине ціле, та відносин між ними. Формально будь-яку систему можна представити в наступному вигляді:

де $X_i = (x_{i1}, x_{i2}, \dots, x_{in})$ – множина елементів, що входять до системи; $R_i = (r_{i1}, r_{i2}, \dots, r_{in})$ – множина відносин між елементами системи, що охоплюють як функції, так і властивості елементів; $R_{ij} = (r_{ij1}, r_{ij2}, \dots, r_{ijn})$ – множина відносин між множинами X_i та X_j , причому $X_j = (x_{j1}, x_{j2}, \dots, x_{jn})$ – множина елементів, що не відносяться до системи (якщо ж зв'язки із зовнішнім світом відсутні, то система є закритою).

Кожна система функціонує в певному середовищі, що впливає на її внутрішній стан за допомогою факторів («вхід системи»). Зворотний вплив системи на навколишнє середовище характеризується значенням вихідних параметрів («вихід системи»). Шляхом декомпозиції будь-яку систему можна розділити на підсистеми (компоненти), установити їхню ієрархію, а також виділити її елементи, далі неподільні на частини (у даному дослідженні). До головних характеристик системи відносять її мету, функцію й структуру. Мета системи – це бажаний стан її виходів. Функція системи відбивається в зміні її можливих станів. Структура системи визначається розміщенням і взаємозв'язками компонентів при виконанні нею своїх функцій.

Основна процедура системного аналізу – побудова узагальненої моделі, що відображає взаємозв'язки реальної ситуації; технічна основа системного аналізу — обчислювальні машини й інформаційні системи. У 1950-х рр. системний аналіз уперше був застосований саме в економіці й сфері управління, а також при вирішенні проблем освоєння космосу.

Регіональна наука розглядає регіон як територіальну (регіональну) соціально-економічну систему (ТСЕС).

ТСЕС є економічно й соціально взаємозалежною просторовою комбінацією елементів суспільного відтворення, що функціонує на певній території й включена в систему географічного поділу праці.

ТСЕС – це складні, відкриті, динамічні системи, що мають вхід і вихід, зворотний зв'язок, мають властивості самоорганізації й саморозвитку. У кожній з них виділяються функціональні й територіальні підсистеми. Для регіону як ТСЕС можна виділити наступні функціональні підсистеми (компоненти):

- · територія;
- · природно-ресурсна підсистема;
- · підсистема населення й розселення;
- · виробнича підсистема (промисловість, будівництво, сільське господарство, виробнича інфраструктура);
- · соціальна підсистема (соціальна інфраструктура);
- · інституціональна підсистема (органі законодавчої й виконавчої влади регіонального рівня).

Основними властивостями ТСЕС є:

- · складність – складною вважається система, сформована великою кількістю елементів різних типів, між якими існують різноманітні зв'язки;
- · відкритість – відкритою вважається система, частина елементів якої має зв'язки з елементами, що не належать до її структури;
- · динамічність – динамічною вважається система, значення характеристик якої змінюються в часі;
- · стохастичність – стохастичною вважається система, залежність між характеристиками якої та їх зв'язки із зовнішнім середовищем не жорстко детерміновані, а ймовірнісні;
- · самоорганізація – цілеспрямований процес, під час якого створюється, відтворюється або вдосконалюється організація складної динамічної системи.

2. Економіко-математичні методи обробки інформації та моделювання являють собою цілий комплекс, який поєднує:

- 1) методи економічної статистики (балансовий метод, національне рахівництво та ін.);
- 2) методи математичної статистики (різні види математичного аналізу – кореляційний, регресійний, варіаційний, дискримінантний, факторний, кластерний та ін.);
- 3) методи економічного програмування (лінійне, нелінійне, динамічне, стохастичне та ін.);
- 4) методи регіонального економічного аналізу (гравітаційне моделювання, центрографічний метод та ін.);
- 5) методи прийняття оптимальних рішень (масового обслуговування, розподілу ресурсів, управління запасами та ін.);
- 6) методи економічної кібернетики (методи імітації, розпізнавання образів, ділові ігри та ін.).

Застосування економіко-математичних методів у регіональній науці сприяє проникненню в її дослідницький апарат положень інших наук, які користуються загальним визнанням (математики, фізики, кібернетики), підвищує її творчий

потенціал і конструктивність, дозволяючи вирішувати різного роду завдання теоретичного й прикладного характеру.

Сфера можливого застосування економіко-математичних методів у регіональних соціально-економічних дослідженнях і конструюванні моделей регіонального управління дуже широка. Однак, через відсутність формалізації, тобто кількісної оцінки більшості категорій і понять, вони можуть застосовуватися для вивчення далеко не всіх явищ і процесів та управління ними. Можна виділити три **рівні застосування економіко-математичних методів** у дослідницьких завданнях регіональної науки.

Перший рівень пов'язаний із уведенням у дослідження кількісних показників. Кількісні показники, що відповідають на запитання “Скільки?”, здавна широко застосовувалися в науці (чисельність і щільність населення, обсяг сільськогосподарського й промислового виробництва, товарообіг та ін.). Але розвиток досліджень в галузі управління соціально-економічними процесами висуває всі нові й нові вимоги до кількісних показників, і ті показники, якими ми найчастіше користуємося, уже не відповідають зростаючим вимогам з боку науки й практики. Тому виникає необхідність впровадження нових кількісних показників. Прикладом таких показників можуть бути кількісні характеристики конфігурацій територій (районів, міст тощо), індекси несхожості, місцеположення населених пунктів та низка інших коефіцієнтів.

Другий рівень математизації регіональних досліджень являє собою впровадження в них певних математичних операцій, за допомогою яких шляхом обробки фактичного матеріалу виводять емпіричні формули, рівняння, що розкривають сутність взаємозв'язків і залежностей політичних, економічних і соціальних процесів та явищ. Такий індуктивний напрямок використання математичного апарата є досить цінним, оскільки спирається на досвід як джерело знань. Прикладом може бути складання регіональних міжгалузевих балансів виробництва й розподілу продукції.

Третій рівень математизації – це уявна (дедуктивна, а не індуктивна) побудова моделей регіонального розвитку, які розкривають причинно-наслідкові зв'язки. До цього рівня відноситься математичне моделювання розвитку територіально-виробничих комплексів.

3. Картографічний метод прийшов у регіональну науку з географії. Основним його інструментом є географічна карта (від грецьк. *carthV* – аркуш папірису) – математично обґрунтована система графічних побудов на площині з використанням умовних позначень, яка відбиває в спрощеному вигляді уявлення людини про реальну поверхню Землі та об'єкти, явища й процеси, які до неї відносяться.

Карти, картограми, картодіаграми й картосхеми дозволяють не тільки наочно показати просторові зв'язки природних і соціально-економічних явищ у регіоні, але й у комбінації з економіко-математичними методами є основою для регіонального аналізу, конструювання територіальних соціально-економічних систем та їх розвитку.

4. Програмно-цільовий метод спрямований на вирішення складних проблем і пов'язаний з розробкою довгострокових прогнозів соціально-економічного розвитку країн і великих регіонів. Полягає у формуванні цілей соціально-економічного розвитку, їх поділі на підцілі усе більш дрібного характеру й виявленні ресурсів, необхідних для їхньої узгодженої реалізації.

Логіка програмно-цільового методу вишиковується в таку послідовність: проблема-ціль-ресурси-організація-вирішення (реалізація). У сукупності елементи наведеної послідовності вирішення проблеми являють собою цільову комплексну програму.

Виявлення шляхів вирішення проблеми пов'язане з необхідністю аналізу причин її виникнення. У першу чергу виявляється наявність проблемної ситуації, тобто такого стану об'єкта (явища), яке характеризується певною напруженістю, порушенням рівноваги між окремими його елементами або між об'єктом і зовнішнім середовищем.

Потім настає найбільш відповідальний і складний етап – розробка цільової частини програми. Для формування цілей використовують апарат теорії графів для побудови дерева цілей. Така назва виникла тому, що процес формування цілей нагадує собою перевернене дерево. Стовбур – це головна (генеральна) ціль. Кожна гілка, що відходить від стовбура, – ціль другого порядку. Гілка, що відходить від головної гілки, – ціль третього порядку і т.д. Чим складніше шлях до досягнення мети, тим більш розлогою є «крона». На кінцевих рівнях «дерева цілей» даються вичерпні відповіді на запитання про те, хто, що й у які терміни повинен зробити, щоб проблема була вирішена.

На наступному етапі визначаються всі види ресурсів, необхідні для досягнення цілей. Цю стадію розробки програми називають ресурсною. Вона зводиться до визначення потреби в науково-дослідних і дослідно-конструкторських розробках, в інвестиціях і робочій силі.

Необхідний етап розробки цільових комплексних програм – організаційний, що передбачає організацію розробки й контроль виконання програми. Спочатку організуючою ланкою виступає замовник, який обирає головного розробника, а той у свою чергу може залучити співвиконавців. У результаті їх спільної діяльності формується проект програми, який після всіх погоджень і експертиз стає програмою й підлягає виконанню.

5. *Методи експертних оцінок* відносяться до евристичних (неформальних) методів, тобто до таких, що спираються на досвід та інтуїцію. Прикладами традиційних евристичних процедур є різні експертизи, консилиуми, наради тощо. Порядок їх проведення почасти регламентується традицією й, у кінцевому підсумку, знову досвідом. Однак поступово й у цю сферу починають проникати різноманітні математичні методи обробки вихідного евристичного матеріалу. Тому виділяють два рівні використання методів експертних оцінок:

- · якісний (використання якісних оцінок);
- · кількісний (використання бальних оцінок).

У зв'язку з обмеженими можливостями застосування економіко-математичних методів (насамперед через відсутність достовірної статистичної інформації) експертні оцінки іноді є єдиним засобом вирішення поставлених завдань. Крім того, методи експертних оцінок застосовуються для кількісного вимірювання таких подій, для яких не існує інших способів вимірювання. Наприклад, при оцінці важливості цілей, переваги окремих заходів, пріоритетності напрямків соціально-економічного розвитку.

Передбачається, що експерт засновує своє судження на групі причинно-наслідкових факторів, що діють у рамках певного сценарію, оцінюючи ймовірність їх реалізації та їх імовірний вплив на досліджуваний показник. У якості експертів при проведенні досліджень регіональної економіки найчастіше використовують учених, менеджерів, державних службовців. Застосовуються як індивідуальні, так і групові (колективні) експертні опитування.

Широко використовуються два різновиди експертних оцінок – сценарний метод (передбачення експертами напрямків соціально-економічного розвитку та майбутнього стану регіону) і Дельфі-метод. Останній полягає в доборі кваліфікованих експертів, анонімному заповненні ними спеціально розробленого

запитальника й наступній статистичній обробці результатів (середнє значення відповідей і є експертною оцінкою).

З метою структурування наявної інформації останнім часом широко застосовується такий різновид методу експертних оцінок, як **SWOT-аналіз**, що дозволяє по-новому поглянути на поточну ситуацію і перспективи, які відкриваються в дослідженні та плануванні регіонального розвитку.

SWOT-аналіз являє собою метод стратегічного планування діяльності, що передбачає визначення її сильних і слабких сторін, а також можливостей і загроз, які можуть виходити з найближчого оточення (зовнішнього середовища).

Концепція SWOT-аналізу з'явилася в 1960-х роках, коли професор Гарвардського університету Кеннет Ендрюс вперше сформулював акронім SWOT, що розшифровується таким чином:

- Сильні сторони (Strengths) - переваги;
- Слабкі сторони (Weaknesses) - недоліки;
- Можливості (Opportunities) - фактори зовнішнього середовища, використання яких дає переваги в існуючій ситуації;
- Загрози (Threats) - фактори, які можуть потенційно погіршити розвиток існуючої ситуації.

6. Методи збору первинної інформації зводяться до трьох наступних:

- 1) спостереження – вивчення поведінки об'єкта дослідження в реальній обстановці (фіксація основних показників розвитку регіону);
- 2) опитування – усне або письмове звернення до населення регіону з питаннями, зміст яких становить проблему дослідження (форми – анкетування, інтерв'ювання);
- 3) експеримент – дослідження цілеспрямованого впливу на об'єкт при одночасному контролі сторонніх факторів або повній ізоляції від них (наприклад, відбір порівнянних між собою об'єктів дослідження – пробного й контрольного; цілеспрямований вплив на пробний об'єкт; фіксування результатів на обох об'єктах, їх зіставлення й установлення ступеня значимості спостережуваних відмінностей), мета експерименту – визначити ступінь значимості тих або інших причинно-наслідкових зв'язків, зокрема ефективності тих або інших інструментів регіональної економічної політики (наприклад, пробне впровадження пільгових умов оподаткування в регіоні).

У регіональній економіці також використовуються інші методи, зокрема порівняльно-описовий (для якісного регіонального аналізу) і метод систематизації (з метою класифікації регіонів і районування).

Лекційні матеріали за Темою 1

5 Регіональна економіка

Поняття «регіональна економіка» може розглядатися у двох сенсах – як науковий напрямок і як територіальний підрозділ національного господарства.

Як науковий напрямок **регіональна економіка** є галуззю знань на межі економіки та суспільної географії, що вивчає закономірності й особливості розміщення продуктивних сил, формування ареалів збуту продукції, регіонального економічного розвитку.

Регіональна економіка як науковий напрямок є відносно молодого. Більшість учених відносять її зародження до початку XIX століття, коли в 1826 р. вийшло перше видання книги німецького дослідника Йоганна Генріха фон Тюнена «Ізольована держава в її відношенні до сільського господарства й національної економіки».

Як територіальний підрозділ господарської діяльності **регіональна економіка** – це структурна складова національної економіки, що функціонує в межах певної території (регіону). На відміну від національного господарства, регіональній економіці властиве деяке усічення, недостатня комплексність, більш рельєфно виражена народногосподарська спеціалізація.

Складність питання про місце регіональної економіки в системі економічних наук полягає в тому, що регіональна економіка має не тільки власний предмет і власний об'єкт вивчення, вона займається ще і регіональними аспектами економічного життя. Тому її "течії" проникають у ґрунт інших галузей економічної науки.

Регіональна політика почала формуватися в період Великої депресії 1929–1933 років як інструмент державного регулювання економіки, коли глибока економічна криза охопила майже весь світ. У високорозвинених країнах Європи та США виникла серйозна проблема диспропорцій у розвитку окремих регіонів. Це загрожувало існуванню політичних еліт цих держав, вносило соціальну напругу в суспільне життя. Тому постало питання виділення коштів із державного бюджету для подолання диспропорцій у територіальному розвитку таких країн, як Великобританія, Франція, Німеччина, Італія та ін. Найдовшу історію регіональної політики має Великобританія. У більшості ж країн Західної Європи така політика почала втілюватися в життя після Другої світової війни.

Термін "регіональні дослідження" виник у 1965 р. у зв'язку із заснуванням у Великобританії Асоціації регіональних досліджень, там почав видаватися і журнал "Regional Studies". Дослідження регіонального розвитку набувають практичного спрямування. Завдяки працям таких дослідників як Й. Г. фон Тюнен, А. Вебер, В. Кристаллер, А. Льош, Ф. Перру, Ж. Будвіль та ін. зросло значення регіонального планування. Особлива увага приділялася вивченню ресурсного потенціалу кожного регіону.

У СРСР дослідження регіональної економіки в умовах планового господарства розвивалися з 1930-х рр. школою економічного районування в межах економічної географії вченими М.М. Баранським (1881-1963), М.М. Колосовським (1891-1954) та їх послідовниками. На Заході значення радянських комплексних досліджень для розвитку регіональної економіки були оцінені засновником регіональної науки У. Айзардом, який у 1962 р. опублікував на Заході праці М.М. Колосовського з теорії ТВК і визнав його пріоритет.

Серед радянських економістів слід згадати академіка АН СРСР Миколу Миколайовича Некрасова, який у 1975 році випустив книгу “Регіональна економіка: теорія, проблеми методи”, що містила характеристики регіонів країни та проблем їхнього розвитку, а також академіка АН СРСР та РАН Олександра Григоровича Гранберга, що вже в пост-радянський час в 2000 році видав підручник «Основи регіональної економіки», який витримав декілька перевидань. З українських дослідників найбільш помітний внесок у розробку регіональної економіки зробив Валерій Аркадійович Поповкін, який у 1993 році видав книгу “Регіонально-цілісний підхід в економіці”.

На сьогодні регіональна економіка як навчальна дисципліна, що посідає місце на перетині суспільної (соціально-економічної) географії та економіки, та як напрям наукових досліджень, зокрема для потреб державного управління, набула значного поширення в більшості країн.

Лекційні матеріали за Темою 1

6 Регіональний маркетинг

Впровадження регіонального маркетингу в сучасних умовах тісно пов'язане з концепцією соціально-етичного маркетингу, яка передбачає гармонізацію трьох основних факторів – прибутків фірм, потреб індивідів та добробуту соціуму. Це неодмінно призводить до переходу маркетингу з мікрорівня (фірмовий рівень) на мезорівень (регіональний рівень) і навіть на макрорівень (державний і міждержавний рівень).

У традиційних маркетингових посібниках звичайно маємо справу з мікромаркетингом, суб'єктом якого виступає підприємство або організація, а об'єктом – продукт, який нею реалізується. Однак останнім часом маркетинг тлумачиться більш широко – як концепція раціонального використання ресурсів для задоволення потреб суспільства не тільки на рівні окремих підприємств, але й у регіональному масштабі, тобто на рівні міст, районів, областей, країн або навіть їх угруповань (приміром, Євросоюзу). Мова йде про регіональний маркетинг (regional marketing).

Регіональний маркетинг слід розглядати як таку маркетингову діяльність на мезорівні, яка сприяє оптимізації попиту та пропозиції в регіональному масштабі шляхом матеріальних (матеріальними цінностями) і нематеріальних (послугами, ноу-хау) обмінів між суб'єктами ринку. Регіональний маркетинг передбачає вивчення попиту та його задоволення в оптимальний спосіб не на рівні окремих підприємств і організацій, а на рівні всього регіону. В даному випадку регіон як територіальна цілісність, яка набула специфічних природних, економічних, соціальних, культурних та інших особливостей, є **об'єктом маркетингу**, а його **суб'єктами** – органи місцевого самоврядування та регіональні структури виконавчої влади. Регіональні структури управління, озброєні концепцією маркетингу, повинні прагнути якнайкраще задовольнити платоспроможний попит як у межах регіону, так і поза його межами (на обраних цільових регіональних і міжнародних ринках) шляхом просування товарів, послуг, ідей, які створюються в регіоні.

Впровадження концепції маркетингу в практику регіонального управління можливе шляхом перегляду й перебудови діяльності існуючих структурних підрозділів обласних державних адміністрацій і міських виконавчих комітетів, а також шляхом створення спеціальних управлінських органів регіонального маркетингу. Управлінські рішення у сфері регіонального маркетингу повинні ґрунтуватися на інформації, яка збирається, обробляється та аналізується регіональною маркетинговою інформаційною системою, що за допомогою технічних засобів комунікації зв'язує всі управлінські структури, які впливають на регіональний маркетинг.

Виходячи із загального визначення інформаційних систем маркетингу, під **регіональною маркетинговою інформаційною системою (РМІС)** розуміємо комплекс кваліфікованого персоналу, технічних засобів, баз і банків даних, методів і процедур, які в сукупності дозволяють збирати, накопичувати, обробляти та поширювати необхідну і своєчасну інформацію для підготовки та прийняття рішень у сфері регіонального маркетингу. Функціонально РМІС може поділятися на окремі блоки (підсистеми), які повинні охоплювати наступні напрямки маркетингових досліджень на регіональному рівні: 1) вивчення кон'юнктури і місткості ринків, споживчих смаків і запитів; 2) дослідження конкурентів і методів конкуренції (у тому

числі складання бази даних організацій-конкурентів за видами товарів і послуг); 3) дослідження товарного асортименту (у тому числі складання бази даних видів продукції та послуг, створюваних у регіоні та необхідних регіону); 4) дослідження цін і ціноутворення (у тому числі складання цінових досьє на різні види товарів і послуг); 5) дослідження методів і каналів збуту (у тому числі складання бази даних торговельних посередників); 6) дослідження засобів маркетингових комунікацій (у тому числі складання бази даних рекламних і PR-компаній); 7) розробка та оцінка ефективності організації, планування і контролю регіонального маркетингу.

До складу управлінських органів регіонального маркетингу обов'язково слід включити підрозділ (відділ, сектор, центр тощо) з розробки та реалізації регіональних інвестиційних програм. До його обов'язків повинне входити складання баз даних інвестиційних проектів і пропозицій, реальних і потенційних інвесторів. Саме цей підрозділ повинен відповідати за формування привабливого іміджу регіону з метою залучення інвестицій для його постійного розвитку.

У Німеччині, Великобританії та деяких інших розвинених країнах Європи за останні тридцять років поширився такий різновид регіонального маркетингу, як міський маркетинг (city marketing), яким займаються муніципалітети. Одним з найважливіших його напрямків є відродження історико-культурного вигляду міст із метою залучення капіталу в сферу туристичного бізнесу. Як свідчить американський маркетинголог Ф. Котлер, навіть досить багаті міста США, такі як Нью-Йорк, Детройт і Атланта, створили спеціальні робочі групи, функціональним обов'язком яких є підйом престижу міст для залучення нової хвилі вільних підприємців.

Щодо реалій України, то тут міським маркетингом слід займатися представницьким органам влади міст (міським радам) та їх виконавчим комітетам. Саме вони, як ніхто інший, зобов'язані взятися за відродження історико-культурної спадщини, яка є не тільки духовним багатством, але й здатна приносити реальний прибуток, залучати інвестиції в регіони.

Якщо піднятися на рівень адміністративно-територіальних областей, то суб'єктами регіонального маркетингу тут виступають обласні адміністрації, на плечі яких лягає керування інвестиційними процесами в регіонах, створення їх привабливого іміджу для вкладення капіталу.

Підсумовуючи сказане, слід підкреслити, що в Україні назріла потреба впровадження інструментарію регіонального маркетингу як найважливішого напрямку регіональної політики в практику місцевих органів влади з метою економічного та культурного відродження регіонів. В умовах виходу з економічної кризи регіональний маркетинг як ніколи є необхідним, оскільки передусім передбачає підвищення добробуту населення та поліпшення фінансово-економічного стану регіонів внаслідок оптимізації попиту та пропозиції, у тому числі шляхом залучення капіталу для їхнього розвитку.

Лекційні матеріали за Темою 1

7 Теорія сільськогосподарського штандорту

Першими теоріями регіонального розвитку є штандортні теорії – це теорії розміщення господарства (від нім. standort – місце розташування, розміщення).

Перша теорія регіонального розвитку сформульована на початку XIX століття в книзі німецького дослідника Йоганна Генріха фон Тюнена «Ізольована держава в її відношенні до сільського господарства й національної економіки. Дослідження про вплив хлібних цін, багатства ґрунту й накладних витрат на землеробство» (1826).

У цій роботі І. Тюнен уперше запровадив поняття «ідеального об'єкта» в регіональній економіці під назвою «ізольована держава», про яку він писав: «Уявіть собі дуже велике місто, розташоване посередині родючої рівнини, не прорізаної ніякими судноплавними ріками й каналами. Нехай ця рівнина має зовсім однаковий ґрунт, скрізь однаково зручний для обробки, і нехай на великій відстані від міста вона переходить у незаймані простори, які відокремлюють усю державу від іншого світу. На рівнині немає інших міст, крім згаданого єдиного великого міста, на яке лягає обов'язок забезпечувати всю країну продуктами промислового виробництва і яке, у свою чергу, одержує продукти харчування винятково від навколишньої рівнини».

Оскільки тоді Німеччина була ще аграрною країною, Й. Тюнен розглянув особливості раціонального розміщення сільськогосподарського виробництва.

Усі передумови й припущення в теорії розміщення сільського господарства, за Тюненом, слугують одній меті: чітко визначити роль основних факторів розміщення й взаємозв'язки між ними. Основну увагу Тюнен приділив трьом головним факторам і їх взаємозв'язкам:

- · відстані від господарства до ринку збуту – міста, що перебуває в центрі рівнини;
- · цінам на різні види сільськогосподарської продукції;
- · земельній ренті.

Взаємозв'язки між двома першими факторами виражені вкрай просто: ціна, одержувана за одиницю товару, дорівнює ринковій ціні мінус транспортні витрати, пов'язані з перевезенням товару на ринок. Оскільки транспортні витрати збільшуються зі зростанням відстані від ринку, то будь-який даний продукт, наприклад пуд жита, являє більшу цінність при виробленні в зоні, розташованій поблизу міста, ніж подалі від нього. Третій фактор (земельна рента) визначений як віддача на капіталовкладення в земельні ресурси. У політичній економії цей вид земельної ренти зветься диференціальна рента І за місцем розташування. У її розмірах звичайно враховується і якість земель.

У межах «ізольованої держави» просторова диференціація у використанні земель і сільськогосподарському виробництві є результатом дії трьох факторів:

- · номенклатури й обсягів аграрного виробництва, необхідного місту;
- · технології аграрного виробництва й перевезень готової продукції;
- · прагнення кожного виробника до максимізації земельної ренти шляхом виробництва таких видів продукції, для яких положення його земель щодо ринку збуту найбільш вигідне.

Взаємодія цих факторів призвела до утворення класичних кілець (зон, поясів) навколо міста. Ця схема зонування території була розрахована Й. Тюненом на основі теоретичних передумов і величезного обсягу фактичної інформації, яку він багато років скрупульозно збирав, ведучи реальне господарство в маєтку Теллов (герцогство Мекленбург).

Отже, у найближчій до міста зоні найбільш вигідним є садівництво й городництво в комбінації з молочним тваринництвом при стійловому утриманні худоби протягом року. Ґрунтова родючість підтримується за рахунок посиленого використання добрива. Головна причина формування й стабільності зони – близькість до міста й техніка перевезення. При низьких швидкостях гужового транспорту й відсутності холодильників виробництво свіжого молока, овочів і фруктів буде давати найбільший прибуток в умовах достатнього попиту міського ринку.

Друга зона буде зайнята лісовим господарством, що постачає до міста дрова – на той час головний енергоносіє – і ділову деревину. І. Тюнен детально обґрунтував, що лісове господарство дає найбільшу ренту в цьому поясі порівняно з іншими видами землекористування.

Слідом за зоною лісового господарства знаходяться три зони, у яких жито є важливим ринковим продуктом. Істотні відмінності між цими зонами визначаються інтенсивністю землеробства. Із зростанням відстані від міста знижуються виробничі витрати на вирощування жита, що призводить до відповідного зниження врожайності.

У третій зоні в господарствах застосовується шестирічна інтенсивна сівозміна. Жито займає третину земель; на інших землях вирощуються картопля, конюшина, ячмінь і віка. Картопля, як і жито, йдуть на ринок. Віка використовується для здобрення ґрунту і як зелений корм для худоби влітку. Ґрунтова родючість підтримується за допомогою гною, пари відсутні, узимку ведеться стійлова відгодівля худоби.

У четвертій зоні застосовується семирічна сівозміна, у якій жито займає тільки 1/7 земель, за ним іде ячмінь (один рік), овес (один рік), пар (один рік), пасовище (три роки). Для ринку призначаються жито, плодоовочева продукція й продукція тваринництва: масло, сир і, можливо, жива худоба. Подібна продукція не настільки швидко псується, як свіже молоко, тому її можна виробляти на більшому видаленні від ринку.

П'ята зона – остання, де повідну роль відіграють зернові – жито в комбінації із тваринницькою продукцією. У цій зоні панує трипільна сівозміна, структура якої проста: третина землі під житом, третина під пасовищем, третина під паром.

У шостій зоні рентабельним є екстенсивне пасовищне тваринництво. На ринок іде тільки тваринницька продукція, а жито вирощується для власних потреб.

Нарешті, сьома, найвіддаленіша, зона представлена натуральним господарством у вигляді полювання й збирання.

Теорія «ізолюваного держави» та її модифікації були застосовані для розміщення сільського господарства в XIX столітті. Структури землекористування навколо багатьох європейських і американських міст формувалися у своїх основних рисах за теорією Тюнена, яка багато в чому пояснювала територіальні структури й розміщення типів господарства...

Лекційні матеріали за Темою 1

8 Теорія штандорту промисловості

У 1882 р в Німеччині Вільгельмом Лаунхардтом був розроблений **метод знаходження пункту оптимального розміщення окремого промислового підприємства** щодо джерел сировини і ринків збуту продукції (метод Лаунхардта або метод вагового локаційного трикутника). Як об'єкт розміщення Лаунхардт вибрав металургійне підприємство. Вирішальним фактором розміщення виробництва у В. Лаунхардта, так само як і у Тюнена, є транспортні витрати. Виробничі витрати приймаються рівними для всіх точок досліджуваної території. Точка оптимального розміщення підприємства знаходиться в залежності від вагових співвідношень перевезених вантажів і відстаней.

Завдання Лаунхардта має геометричне і механічне рішення. Метод знаходження оптимального розміщення підприємства можна застосувати і для більшого числа точок (видів сировини, палива та ринків збуту) за умови, що вони утворюють опуклий багатокутник.

У географії металургійної промисловості досить багато прикладів розміщення підприємств, відповідних трикутнику Лаунхардта. Зокрема, таким прикладом можна вважати **розміщення Череповецького металургійного комбінату** у Вологодській області РФ: залізна руда надходить на комбінат із заходу (Оленегірське і Ковдорське родовища в Мурманській області і Костамукшське родовище в Карелії), кам'яне вугілля зі сходу (Печорський вугільний басейн - Воркута й Інта), основні споживачі готової продукції знаходяться південніше підприємства (в Центральному економічному районі).

Наступний важливий крок у теорії регіонального розвитку був зроблений німецьким економістом Альфредом Вебером у роботі «Теорія розміщення промисловості» (1909 р.). У ній він запровадив уявлення про найважливіші фактори розміщення виробництва, що визначають «штандорт» – оптимальне місце розташування підприємства або комбінації підприємств.

Згідно з теорією А. Вебера, розміщення промисловості визначається трьома «орієнтаціями»:

- транспортною (будівництво підприємств здійснюється там, де витрати на транспорт мінімальні);
- робочою (будівництво підприємств здійснюється в пунктах з найбільш дешевою робочою силою);
- агломераційною (підприємства розміщуються в центрах скупчення інших промислових підприємств, що призводить до скорочення витрат на створення транспортних шляхів, енергетичного господарства, комунальних об'єктів, тобто виробничої інфраструктури).

При розгляді **транспортної орієнтації** А. Вебер бере до уваги дві особливості сировинних матеріалів, що підлягають перевезенню. Він підрозділив ці матеріали, по-перше, на повсюдні (вода, глина, дерево) і локалізовані (видобуток їх можливий лише в певних місцях); по-друге, – на чисті, тобто споживані без залишку (метал, бавовняне волокно тощо), і «ваговтрачаючі» (вугілля, залізна руда тощо). Ці особливості сировини впливають на транспортні витрати й тим самим визначають вибір місця розміщення підприємств.

Далі А. Вебер формулює три головні закономірності розміщення промисловості, обумовлені транспортною орієнтацією, а саме:

- при використанні одного або декількох повсюдних матеріалів виробництво орієнтується на пункт споживання;
- при використанні чистого локалізованого матеріалу «штандорт» може перебувати між місцем видобутку сировини й пунктом споживання, а при додаванні до локалізованого матеріалу повсюдно розповсюдженого матеріалу «штандорт» переміщується до місця споживання;
- використання одного ваговтрачаючого локалізованого матеріалу веде до збігу центру виробництва й місця видобутку сировини, а при поєднанні його з повсюдно розповсюдженим матеріалом – переміщується до пункту споживання.

Визначення місця, де найнижчий рівень зарплати при високих трудових навичках робітників, дає **робочу орієнтацію** підприємству. Але це місце притягне до себе «штандорт» з місця з мінімальними транспортними витратами тільки в тому випадку, якщо економія на робочих витратах перевищить перевитрати при транспортуванні, що утворюються в результаті переміщення продукції.

Агломераційну орієнтацію А. Вебер обумовлював технічною й економічною структурою виробництва. Вона може виявитися у вигляді організованого обслуговування працею, кредитом, ринковими зв'язками з постачання матеріалів та збуту виробів, складами, під'їзними коліями. Можуть мати місце й антиагломераційні процеси, що проявляються у вигляді підвищення цін на земельні ділянки, підвищення заробітної плати, зростання цін на матеріали і т.п. А. Вебер розрізняв два ступені агломерації: нижчий (просте укрупнення виробничих одиниць) і вищий (просторове зближення виробництв без злиття їх в одну одиницю).

Надалі теорія промислового штандорту зазнала критики, уточнення, трансформації з використанням нового математичного апарату – векторного аналізу й лінійного програмування.

Лекційні матеріали за Темою 1

9 Теорія центральних місць

Вивчення територіальної диференціації регіональних ринків ресурсів, товарів і послуг є одним з найважливіших завдань регіональної науки. Одними з перших цю проблему висвітлили у своїх класичних роботах німецькі вчені В. Кристаллер і А. Льюш, теоретичні побудови яких стали основою для багатьох досліджень просторових закономірностей збуту товарів і послуг.

Німецький географ Вальтер Кристаллер висунув теорію центральних місць (ЦМ), яку виклав у роботі "Центральні місця Південної Німеччини" (1933 р.). Вихідним пунктом своїх побудов він обрав однорідну поверхню з рівномірним розміщенням ресурсів і однаковою купівельною спроможністю населення.

В. Кристаллер довів, що за умов подібного ідеального економічного простору неодмінно виникають фокуси (або ядра) різного рівня ієрархії, які притягують поселення нижчих рівнів. Ці фокуси він назвав центральними місцями. Вид одержуваної мережі розселення він розглянув залежно від трьох головних факторів – збутового, транспортного й адміністративного. У всіх трьох випадках зони обслуговування ЦМ мали форму правильних шестикутників. Різниця полягала лише в кількості ЦМ нижчого рангу, які обслуговуються ЦМ вищого рангу.

Виявляється, що при збутовій (або ринковій) орієнтації найбільш раціональною є мережа ЦМ, які утворюють зони збуту у вигляді правильних шестикутників, у кутах яких перебувають ЦМ нижчого рангу. При цьому кожне ЦМ нижчого рангу притягується відразу до трьох ЦМ вищого рангу. Таким чином, кожне ЦМ обслуговує власну функціональну структуру та функціональну структуру однієї третини найближчих ЦМ нижчого рангу, тобто кожному ЦМ підпорядковано $K=1+6/3=1+2=3$ центральні місця нижчого рангу.

Таким чином, теорія В. Кристаллера пояснює, чому одні товари й послуги повинні вироблятися (надаватися) у кожному населеному пункті (продукти першої необхідності), інші – в середніх поселеннях (звичайний одяг, основні побутові послуги тощо), треті – тільки у великих містах (предмети розкоші, театри тощо).

Кожне центральне місце має тим більшу зону збуту, чим вище рівень ієрархії, до якого воно належить. Крім продукції, необхідної для зони свого рангу (свого шестикутника), центр виробляє товари й надає послуги, які є типовими для всіх ЦМ нижчих рангів.

Щодо Південної Німеччини В. Кристаллер розглянув ієрархічну мережу поселень, яка включала сім рівнів ієрархії. ЦМ найбільш низького порядку забезпечували населення товарами й послугами повсякденного вжитку, а ЦМ найвищого рівня мали загальносвітові зв'язки.

Варіант $K=4$ створює найкращі умови для будівництва транспортних шляхів, тому що в цьому випадку найбільше число ЦМ буде розташовано на одній трасі, яка з'єднує більші міста, що забезпечить мінімальні витрати на будівництво дороги, тобто дане ЦМ буде перебувати на найкоротшій відстані до двох найближчих центрів більш високого рівня ієрархії.

Варіант $K=7$ є доцільним, якщо необхідний чіткий адміністративний контроль. У цьому випадку всі ЦМ, залежні від даного центру, повністю входять у його зону.

Ідеї В. Кристаллера розвив його співвітчизник Август Льош, який узагальнив свої міркування щодо просторового аспекту економіки у виданій в 1940 р. фундаментальній праці «Просторова організація господарства» [13].

За вихідний постулат А. Льош також обрав ідеальний економічний простір, однорідний у всіх відносинах з достатньою кількістю ресурсів і рівномірним розподілом економічно незалежних виробників. Він довів, що навіть за таких вихідних умов виникає диференціація економічного простору й утворюється мережа економічних районів.

Основою утворення економічних районів служать зони збуту товарів і послуг, які пропонують незалежні виробники. Як пише А. Льош: "У зв'язку з обмеженою кількістю зон для кожного товару є одна досить певна зона збуту, найвигідніша серед усіх". Попит на одиницю площі в такій зоні повинен бути найбільшим. Такою властивістю володіють зони, які мають форму кола. Проте в цьому випадку між сусідніми зонами збуту залишаються "порожні місця", що знижує загальний попит. Виходячи із цього, А. Льош робить наступний висновок: "... із усіх можливостей досягти однакового загального попиту найбільше землі потрібно для трикутника й найменше для правильного шестикутника. Тому *найвигіднішою формою економічних районів буде форма гнізд бджолиних стільників*". Інакше кажучи, спостерігається самоорганізація економічного простору, що призводить до його ієрархічної диференціації.

А. Льош виділив наступні ієрархічні рівні економічних районів, які виникають внаслідок самоорганізації однорідного економічного простору:

- 1) проста ринкова зона – зона збуту одного виду або групи товарів навколо центру виробництва;
- 2) мережа ринкових зон – сукупність усіх зон збуту одного товару або групи товарів;
- 3) система ринкових зон – сукупність мереж ринкових зон збуту різних товарів, яка розміщується навколо головного міста (А. Льош назвав цей високий рівень ієрархії "економічним ландшафтом");
- 4) мережа систем – сукупність економічних ландшафтів, які при достатній кількості, як і економічні райони нижчих рівнів ієрархії, набувають форми правильних шестикутників.

Теоретичні розробки В. Кристаллера та А. Льоша слід урахувувати при вивченні територіальної диференціації реального економічного простору, де зони збуту звичайно мають складні форми внаслідок його первинної неоднорідності, проте їх ієрархічна організація зберігається.

Щодо завдань районування території областей України з метою вдосконалення існуючого адміністративно-територіального устрою, можна зробити спробу накладення сітки пропонованих В. Кристаллером і А. Льошем шестикутників на існуючі мережі населених пунктів її регіонів. Одержавши за допомогою даної операції в першому наближенні трьохрівневу систему районування територій областей і використовуючи критерії визначення районів і громад згідно з рекомендаціями проекту адміністративно-територіальної реформи, на наш погляд, можливо оптимізувати існуючу систему районів, а також межі сільських і селищних рад. Однак така робота вимагає наявності відповідної статистичної бази й спільних зусиль учених, політиків, господарників.

Лекційні матеріали за Темою 1

10 Теорія «полюсів розвитку» і «центрів зростання»

Дана теоретична концепція передбачає, що розвиток виробництва в ринкових умовах не є рівномірним у всіх галузях, а завжди можна виділити найбільш динамічні **пропульсивні галузі**, які стимулюють розвиток усієї економіки і являють собою "полюси розвитку". Процес концентрації виробництва зосереджує пропульсивні галузі в певному місці (регіоні) – "центрі росту". Автором теорії є французький економіст Франсуа Перру (1950 р.), а її просторову інтерпретацію розробив французький географ Жан Будвіль.

Ф. Перру обґрунтував класифікацію галузей виробництва за тенденціями їх розвитку, виділивши галузі, що повільно розвиваються (текстильна, вугільна, суднобудівна та ін.), що розвиваються, але не справляють істотного впливу на розвиток інших галузей (виробництво предметів споживання), й пропульсивні – швидко зростаючі галузі, що залучають до процесу розвитку інші (верстатобудування тощо). Місця розміщення комплексу профільюючих галузей, що динамічно розвиваються, Ф. Перру назвав **географічно агломерованим полюсом розвитку**. Він розробив модель взаємодії полюса й оточення. Ключове значення в цій моделі належить галузі, що забезпечує максимальні темпи розвитку. При обґрунтуванні взаємозв'язків профільюючих галузей Ф. Перру запровадив поняття **«комплекс галузей»**, яке є аналогом терміну «територіально-виробничий комплекс», обґрунтованого для планової економіки СРСР російським економіко-географом М. М. Колосовським у 1930-х роках ще до появи теорії «полюсів розвитку» і «центрів росту».

Ж. Будвіль показав, що як центри росту можна розглядати конкретні території (населені пункти), які виконують в економіці регіону або країни функцію джерела інновацій. Згідно з Ж. Будвілем, **регіональний центр зростання** являє собою набір галузей, що розвиваються й розширюються, розміщених на урбанізованій території й здатних викликати подальший розвиток економічної діяльності в усій зоні свого впливу. Таким чином, це є теоретичним обґрунтуванням технополісів і технопарків, що з'явилися згодом.

Лекційні матеріали за Темою 1

11 Теорія економічних потенціалів

Вихідною передумовою даної теорії є гравітаційна модель, згідно з якою інтенсивність ділових зв'язків I_{ij} між регіонами i і j перебуває в прямо пропорційній залежності від добутку їх економічних характеристик (наприклад, ємностей ринків) і в обернено пропорційній – від відстані між ними:

$$I_{ij} = \frac{P_i \bullet P_j}{d_{ij}},$$

звідки виводиться формула економічного потенціалу регіону:

$$V_i = \sum_{j=1}^n \frac{I_{ij}}{P_i} = \sum_{j=1}^n \frac{P_j}{d_{ij}},$$

де V_i – економічний потенціал i -го регіону, P_j – економічний показник j -го регіону, d_{ij} – відстань між i -м і j -м регіонами, n – кількість регіонів.

Одним з перших цю модель в 1929 р. використав американський учений У. Рейлі для вивчення питань роздрібної торгівлі. Пізніше (в 1947 р.) американський астрофізик Дж. Стюарт указав на ізоморфний зв'язок даної концепції з фізичним законом гравітації, запропонувавши формулу демографічного потенціалу як показника просторової взаємодії населених пунктів:

$$V_i = P_i + \sum_{j=1}^n \frac{P_j}{r_{ij}^a}$$

де P_j – людність населеного пункту j , r_{ij} – відстань між i -м і j -м населеними пунктами, n – загальна кількість населених пунктів, a – емпіричний параметричний коефіцієнт.

Американський географ Вільям Уорнтц, що працював зі Сьюартом, використовуючи гравітаційну модель для вивчення потенціалу населення, влучно відбив її суть у наступному висловлюванні: "...якщо потрібно визначити *економічне відношення даного пункту до всього господарського простору в цілому*, метод гравітаційного моделювання є незамінним".

Використовуючи формулу економічного потенціалу, американський географ Чонсі Харріс запропонував розраховувати потенціали збуту регіональних ринків і застосував цей метод для визначення потенціалів збуту національного ринку США. Ч. Харріс як регіональні ринки розглядав графства США, показником місткості яких він визначив обсяг роздрібної торгівлі, а показником відстані між ними – транспортні витрати за умови доставки товарів із центру одного графства в центр іншого.

Унаслідок проведеної роботи Ч. Харріс одержав карту потенціалів збуту для США, яка, на його думку, відображає доступність будь-якого графства для загального ринку країни. За його розрахунками, високими потенціалами збуту відзначаються графства Промислового поясу, який розкинувся від північно-східного узбережжя вглиб країни уздовж Великих озер, а найбільше значення потенціалу збуту має місто

Нью-Йорк.

Крім того, Ч. Харріс запропонував також формулу для розрахунку транспортних витрат за умови доставки товарів з одного регіонального ринку на всі інші (інакше кажучи, на загальний ринок):

$$TC_i = \sum_{j=1}^n P_j \bullet d_{ij},$$

де TC_i – сумарні транспортні витрати i -го ринку, а всі інші позначення ті ж, що й у попередній формулі.

Стосовно загального ринку США пунктом з найменшими транспортними витратами виявився Форт-Уейн (штат Індіана). Розбіжність ринку з найбільшим потенціалом збуту (Нью-Йорк) і ринку з найменшими транспортними витратами (Форт-Уейн) пояснюється тим, що значення потенціалу збуту ринку певної місткості зі збільшенням відповідного відстані зменшується меншою мірою, ніж підвищуються транспортні витрати. Внаслідок цього "великий ринок, який перебуває на значній відстані від заданого пункту, мало впливає на потенціал, який у ньому створюється, але значно підвищує транспортні витрати, пов'язані з обслуговуванням загального ринку... з цієї точки".

Лекційні матеріали за Темою 1

12 Теорія регіонального міжгалузевого балансу «витрати-випуск»

Теорія ґрунтується на **регіональному міжгалузовому балансі виробництва й розподілу продукції**. У СРСР модель цього балансу була обґрунтована в 1930-х роках ученими-економістами В. В. Новожиловим і Л. В. Канторовичем. У світовій практиці вона відома за назвою схеми «витрати-випуск» економіста Василя Леонтьєва, що емігрував на початку 1920-х років із СРСР до США. За неї Василь Леонтьєв в 1973 році отримав нобелівську премію з економіки. Балансова модель дозволяє простежити сучасний стан і зробити прогноз як внутрішньорайонних, так і міжрайонних зв'язків (зокрема, товарних і грошових потоків) для окремих секторів економіки. Вона використовується для цілей короткострокового та довгострокового прогнозування розвитку регіонів.

Головна мета міжгалузевого балансу (МГБ) – відображення процесу створення й розподілу суспільного продукту в межах регіону. Аналіз МГБ дозволяє дати комплексну характеристику процесу формування й використання сукупного суспільного продукту в галузевому розрізі. В основу вартісного балансу покладений поділ сукупного продукту на дві частини, що відіграють різну роль у процесі суспільного відтворення, – проміжного й кінцевого продукту.

Перший розділ МГБ (перший квадрант) – це таблиця міжгалузевих виробничих зв'язків. У рядках і стовпцях балансу в однаковому порядку перелічуються ті самі галузі матеріального виробництва; показники, вміщені на перетинаннях рядків і стовпців, являють собою величини **міжгалузевих потоків** продукції. В економіко-математичній моделі МГБ такі показники позначаються x_{ij} , де i – номер галузі-виробника, j – номер галузі-споживача продукції. Якщо позначити кількість продукції однієї галузі, необхідної для виробництва одиниці продукції іншої галузі, через a_{ij} , а через x_j – обсяг продукції галузі-споживача, то міжгалузевий потік галузей i й j складе $a_{ij} \cdot x_j$. Показники a_{ij} називаються коефіцієнтами прямих витрат.

У другому розділі балансу відображається структура **кінцевого продукту**, у третьому – формування його вартості. Кінцевий продукт галузі i прийнято позначати y_i . У четвертому розділі (квадранті) відображаються елементи перерозподілу й кінцевого використання **національного доходу**.

Для розрахунків вартісного балансу застосовується економіко-математична модель, яка зветься **рівняння Леонтьєва** й у матричному записі виглядає в такий спосіб:

$$AX + Y = X,$$

де X – вектор-стовпець обсягів виробництва; Y – те ж кінцевого продукту; $A = [a_{ij}]$ – матриця коефіцієнтів прямих витрат.

Рішення рівняння відносно X дозволяє виявити обсяг продукції кожної галузі, необхідний для одержання наміченої кількості кінцевої продукції (Y), або, навпаки, визначити кінцевий продукт. Як бачимо, що береться в рівнянні за невідоме – X або Y , залежить від постановки завдання. Процес його вирішення пов'язаний з розрахунками коефіцієнтів повних витрат (b_{ij}) продукції i -ї галузі на одиницю продукції j -ї галузі. Включивши їх до зазначеного вище рівняння, перетворимо його в наступне:

$$X = BY.$$

Таким чином, одержимо рішення відносно X . Якщо відомі коефіцієнти b_{ij} , можна робити розрахунки різних варіантів балансу на перспективний період, виходячи із заданої кількості кінцевого продукту, що є найважливішим завданням регіонального стратегічного планування.

Лекційні матеріали за Темою 1

13 Теорія територіально-виробничих комплексів (ТВК) і промислових кластерів

Поняття ТВК уведене в науку в 1930-х рр. російським економіко-географом М. М. Колосовським. Згідно з його визначенням, ТВК – це економічна комбінація підприємств в одній точці або районі, за допомогою чого досягається певний економічний ефект завдяки вдалому добору підприємств відповідно до природних і економічних умов району, його транспорту й економіко-географічному положенню.

В основу виділення ТВК М. М. Колосовський поклав **метод енерговиробничих циклів (ЕВЦ)**. За його допомоги визначається технологічна послідовність відтворювальних процесів у регіоні, починаючи з сировини та енергії й закінчуючи (на верхніх «поверхах» ЕВЦ) готовою продукцією. Спираючись на типові властивості, М. М. Колосовський виділив **генералізований ЕВЦ**. Під цим терміном він розумів структуру, що включає найбільш важливі, сутнісні риси всіх реальних циклів даного виду. Очевидно, він це зробив заради досягнення двох цілей: типології ТВК і обґрунтування наявності в структурі ТВК стійких підсистем – своєрідних великих блоків, модулів. Обидві мети взаємозалежні, виступають як альтернатива галузевій структурі.

Проаналізувавши всю різноманітність виробничих процесів, М. М. Колосовський обґрунтував вісім ЕВЦ:

- 1) пірометалургійний чорних металів,
- 2) пірометалургійний кольорових металів,
- 3) нафтоенергохімічний,
- 4) лісоенергетичний,
- 5) сукупність гідроенергопромислових циклів,
- 6) сукупність циклів переробної індустрії,
- 7) сукупність індустріально-аграрних циклів,
- 8) гідромеліоративний індустріально-аграрний цикл.

Звичайно, зазначена класифікація ЕВЦ зроблена з урахуванням стану науково-технічного прогресу на той період. Згодом вона була доповнена послідовниками автора в рамках теорії ТВК (Т. М. Калашниковою, Ю.Г. Саушкіним, М.Д. Шаригіним та ін.).

Значимий внесок у розвиток теорії ТВК здійснили російський регіоналіст із Новосибірська М. К. Бандман та представники його наукової школи. Для розвитку теорії ТВК ними широко використовується математичне моделювання структури, розміщення й динаміки ТВК, що припускає активну організаційну участь держави в їхньому створенні й розвитку за допомогою методу програмно-цільового планування й управління. М. К. Бандман запропонував називати ТВК особливого типу, створювані для вирішення регіональних міжгалузевих проблем загальнодержавного значення в районах нового освоєння, програмно-цільовими.

За виробничою спеціалізацією прийнято виділяти ТВК металургійні, машинобудівні,

паливно-енергетичні, нафтогазохімічні, лісопромислові, агропромислові та інших галузей спеціалізації (відповідно до ЕПЦ, що перебувають у їхній основі). За характером територіальної структури ТВК підрозділяють на моноцентричні, що мають у якості ядра один потужний економічний вузол, поліцентричні, які мають два або декілька ядер, та децентричні, що формуються, у яких потужні економічні вузли поки ще відсутні.

В Україні серед робіт з теорії ТВК слід відзначити монографію львівського економіко-географа Ф. Д. Заставного «Територіально-виробничі комплекси» (1979).

До теорії ТВК є близькою теорія промислових кластерів, що виникла в західній економічній науці. **Промисловий кластер** – це група взаємозалежних географічно наближених компаній (постачальники, виробники, посередники) і пов'язаних з ними організацій (освітні заклади, органи державного управління, інфраструктурні компанії), що діють у певній сфері й взаємодоповнюють одна одну. Таким чином, під кластером розуміється мережа незалежних виробничих та (або) сервісних фірм, включаючи їх постачальників, творців технологій і ноу-хау (університети, науково-дослідні інститути, інжинірингові компанії), сполучаючих ринкових інститутів (брокери, консультанти) і споживачів, що взаємодіють між собою у рамках єдиного ланцюжка створення вартості.

В економічну науку термін уведений американським економістом Майклом Портером, на думку якого конкурентоспроможність країни в умовах ринкової економіки слід розглядати через призму міжнародної конкурентоспроможності кластерів – об'єднань фірм різних галузей, причому принципове значення має здатність цих кластерів ефективно використовувати внутрішні ресурси.

Як бачимо, термін «промисловий кластер» близький по суті терміну «територіально-виробничий комплекс», запропонованому М. М. Колосовським в умовах планової економіки СРСР.

Проаналізувавши конкурентні можливості понад 100 галузей у десяти країнах, М. Портер дійшов висновку, що найбільш конкурентоспроможні транснаціональні компанії звичайно не розкидані безсистемно по різних країнах, а мають тенденцію концентруватися в одній країні, а іноді навіть в одному регіоні країни. Пояснюється це тим, що одна або декілька фірм, досягаючи конкурентоспроможності на світовому ринку, поширюють свій позитивний вплив на найближче оточення: постачальників, споживачів і конкурентів. А успіхи оточення, у свою чергу, впливають на подальше зростання конкурентоспроможності даних компаній. Як результат такого взаємовигідного співробітництва формується кластер – співдружність фірм тісно пов'язаних галузей, що взаємно сприяють зростанню конкурентоспроможності одна одній.

Розрізняють три види кластерів: 1) регіональні (регіонально обмежені об'єднання навколо наукового або промислового центру); 2) вертикальні (об'єднання всередині одного виробничого процесу, наприклад, ланцюжок «постачальник – виробник – збутовик – клієнт»); 3) горизонтальні (об'єднання споріднених галузей промисловості в один мегакластер, наприклад, «хімічний кластер» або на ще більш високому рівні агрегації – «агропромисловий кластер»). Головна особливість кластера – його інноваційна орієнтованість. Досвід США (підтримка й стимулювання створення інноваційних кластерів – феномен Силіконової долини) показує, що інноваційні промислові кластери можуть формуватися на рівні регіону, де є висока концентрація взаємозалежних галузей.

Сам М. Портер наголошував на тому, що ідея кластерів насамперед пристосована до поведінки окремих фірм, а не регіонів чи територій, і має низку обмежень для застосування на макроекономічному чи регіональному рівні. "Конкурують не регіони,

а фірми", - стверджував він. Отже, ідею промислових кластерів у чистому її вигляді майже не використовують учені для дослідження промислових комплексів певної території. Однак методичний підхід М. Портера, за якого фірми поєднуються в певний кластер на основі конкурентних переваг розвитку і розміщення, має дуже важливе значення, оскільки наповнює ринковим змістом як радянську концепцію ТВК, так і теорії конкурентоспроможності європейських та американських учених.

Концепція промислових кластерів була пристосована до промислових комплексів та набула просторового географічного змісту в працях М. Енрайта (Enright, M.J.). Аналізуючи просторові угруповання промислових підприємств Німеччини, Італії та Японії, М. Енрайт дійшов висновку, що конкурентні переваги розвитку фірм формуються здебільшого на локальному рівні і залежать від того середовища, яке їх оточує. Ці переваги виникають на основі:

- 1) спільності економіко-географічного положення, яке визначає (за М. Енрайтом) наближеність підприємств до дешевих видів сировини й енергії та вузлових систем комунікацій і зв'язку;
- 2) спільної потужної наукової школи, яка створює та, поширює інновації й забезпечує підприємства кластеру кваліфікованими працівниками;
- 3) високодиференційованого попиту на продукцію, що спричинений розвитком виробничих технологій та наближеністю до потенційних споживачів;
- 4) формування жорсткої конкуренції між фірмами однієї спеціалізації;
- 5) розвитку споріднених виробництв та об'єктів ринкової інфраструктури, за допомогою яких реалізуються маркетингові стратегії підприємства, надається низка комерційних і банківських послуг, забезпечується лізинг, інжиніринг, консалтинг, франчайзинг, мерчандайзинг, аутсорсинг та інші види обслуговування виробничого процесу.

Отже, регіональний промисловий кластер, що формується на зазначених вище засадах, характеризується:

- 1) наявністю певної території, в межах якої концентруються малі й середні виробництва (здебільшого однієї чи декількох споріднених галузей господарства, що традиційно йде від концепції М. Портера);
- 2) пріоритетністю розвитку високотехнологічних фірм, пов'язаних між собою за допомогою розвитку і спільного використання певних технологій;
- 3) формуванням модульних виробництв, що відокремились від централізованих ТНК, доповнюючи та підтримуючи основний технологічний процес виробництвом споріднених і суміжних товарів і водночас зберігаючи організаційну та фінансову самостійність.

Головна компанія, зосереджуючись на виробництві товарів з найбільшою додатною вартістю, суттєво мінімізує свої витрати в процесі господарювання.

Реалізація конкурентних переваг у межах кластера суттєво сприяє підвищенню економічної ефективності виробництва, зростанню продуктивності праці та рентабельності, оскільки для його підприємств полегшується доступ до кваліфікованої робочої сили, послуг комерційних фінансово-кредитних та посередницьких торговельних організацій, інфраструктурних та науково-освітніх ресурсів. Регіональні кластери також стимулюють поширення інновацій і ноу-хау, оскільки фірми мають доступ до сучасної інформації та нових знань, що істотно підвищує дифузію останніх. Кластери полегшують комерціалізацію знань і виробництва, створюючи сприятливі умови для розвитку нових вузькоспеціалізованих фірм та виробництва нових товарів.

Конкурентні переваги промислових кластерів набувають нових властивостей унаслідок високого рівня комплексності та функціональної пов'язаності різних видів діяльності, формування соціально високорозвиненого середовища, підвищення контактності підприємств.

Однак поряд із позитивними аспектами концепція промислових кластерів має і певні недоліки в застосуванні:

- 1) у ній не враховується багатогалузевий характер промислового виробництва, перевага віддається лише кластерам певного виду діяльності та суміжних виробництв. У межах промислових комплексів конкурентні переваги одержує не лише певна вузькоспеціалізована галузь, а й багато різноманітних видів промислової діяльності, які тісно взаємопов'язані на території;
- 2) недостатньою мірою реалізуються ідеї економії виробництва за рахунок переваг вигідного розміщення на території. Головна увага приділяється саме "географічному скупченню фірм", що розвивається як відокремлена замкнена система і не дуже залежить від зовнішніх факторів зростання та властивостей середовища;
- 3) кластерна теорія не має розвинуеного апарату для аналізу факторів конкурентоспроможності промислових підприємств, недостатньо уваги приділяється чинникам соціальної перетвореності середовища, комунікативності тощо. Прибічники кластерного підходу не досліджують сукупний вплив низки чинників на економічну ефективність і конкурентоспроможність виробництва.

Отже, за рівнем комплексності охоплення факторів виробництва й уявлень про територіальну цілісність кластера концепція Портера - Енрайта, на нашу думку, істотно поступається вітчизняній концепції ТВК. Застосування багатьох її безсумнівно важливих позицій, безпосередньо пов'язаних із механізмами формування конкурентних переваг розвитку промислових комплексів, може спричинити досить позитивні результати при оновленні концепції ТВК.

Лекційні матеріали за Темою 1

14 Теорія економічного районування

Економічне районування – це науково обґрунтований поділ території країни або регіону на систему економічних районів, які формуються в процесі розвитку суспільного виробництва й відбивають географічний поділ та інтеграцію праці.

З економічним районуванням пов'язані інші суміжні поняття. Так, *районоутворенням* називають об'єктивний процес формування й розвитку районів, а *районологією* (*регіонологією*) – вивчення закономірностей та особливостей створення, формування й розвитку районів.

Батьківщиною теорії й практики економічного районування вважається Росія, перші наукові досвіди районування якої відносять до початку XIX ст. В XIX – на початку XX ст. районування Росії проводилося К. І. Арсеньєвим, К. Ф. Германом, П. П. і В. П. Семеновими-Тян-Шанськими, Д. І. Менделєєвим, Д. І. Ріхтером, А. І. Скворцовим та іншими вченими.

У радянський час, особливо в 1920-ті роки, воно набуло особливого розмаху у зв'язку із втіленням плану електрифікації Росії (ГОЕЛРО) та перших п'ятирічних планів.

Основоположниками теорії економічного районування в радянський період вважаються І. Г. Александров, Г. М. Кржижановський, М. М. Баранський, М. М. Колосовський. Істотний внесок у подальший розвиток цієї теорії зробили економіко-географи Ю. Г. Саушкін, П. М. Алампієв, А. М. Колотієвський, І. І. Белоусов, Т. М. Калашникова та ін.

За Е. Б. Алаєвим, **економічний район** – це територіально цілісна частина народного господарства країни, що має наступні ознаки: *спеціалізацію* як основну народногосподарську функцію, *комплексність*, що розуміється у широкому сенсі як взаємозв'язок найважливіших елементів економічної та територіальної структур району, *керованість*, що дозволяє розглядати район як організаційний осередок територіального управління народним господарством. Об'єктивною основою економічного району є **територіально-виробничий комплекс**.

Було сформульоване поняття про інтегральний економічний (суспільно-географічний) район. **Інтегральний суспільно-географічний район** – це значна частина території країни, цілісна ланка її господарства, що характеризується певною спеціалізацією й комплексно-пропорційним розвитком діяльності людини.

Суспільно-географічне районування може здійснюватися на трьох рівнях і, відповідно, може бути: макро-, мезо-, мікрорайонуванням.

У практичній площині – для прогнозування, програмування, планування й управління – особливе значення мають мезорайони. Їхньою основою виступають, як правило, територіальні соціально-економічні системи, районоутворюючою основою яких є виробничо-територіальні комплекси. У ряді країн світу соціально-економічними районами часто виступають так звані «програмні райони», у межах яких здійснюються спеціальні соціально-економічні проекти з розвитку їх продуктивних сил.

Галузеві райони – це економічні простори певної народногосподарської спеціалізації. Ними можуть виступати, приміром, сільськогосподарські зони

(картоплярства, виноградарства та ін.), промислові райони (машинобудування, чорної металурги та ін.), водогосподарські райони тощо.

У деяких випадках райони можуть являти собою географічні простори у вигляді вільних (спеціальних) економічних зон (ВЕЗ) і територій пріоритетного розвитку (ТПР).

У сукупності інтегральні суспільно-географічні й галузеві райони утворюють просторову організацію продуктивних сил, яка виступає територіальною основою регіональної політики.

М. М. Колосовський виокремив п'ять типів економічних районів, віднісши до них: 1) резервні території зі слабким розвитком продуктивних сил; 2) райони піонерного економічного розвитку; 3) райони великоосередкового розвитку господарства; 4) райони потужних осередків господарського розвитку; 5) райони комплексного господарства. Ним розроблені ієрархія економічних районів з виділенням відповідно макро-, мезо- та мікрорайонів, а також їх зонування, тобто об'єднання районів у групи.

Просунулося вперед не тільки інтегральне, але й галузеве економічне районування: промислове, сільськогосподарське, транспортне та ін.

Найбільша цінність даної теорії полягає в тому, що, починаючи з плану ГОЕЛРО 1920-х років і до кінця 1980-х років, вона знаходила втілення в конкретному територіальному плануванні та економічному районуванні СРСР. У 1980-х роках сітка економічного районування СРСР нараховувала 19 великих економічних районів, об'єднаних в 3 економічні зони. Однак на той час вона вже багато в чому не відповідала реаліям, так само як і система управління районами. Усе різкіше стали позначатися розбіжності між економічним районуванням та адміністративно-територіальним поділом.

Сучасне районування, запозичуючи теоретичні розробки економіко-географів, виходить за рамки економічного як такого. Мова йде про соціально-економічне, політико-географічне, історико-географічне, еколого-ресурсне, природно-сільськогосподарське та інші види районування.

Спонтанно економічне районування формується головним чином під впливом економічних факторів: максимально вигідної продуктивності при мінімальних коштах виробництва, транспорту, розподілу й споживання, але на нього також мають значний вплив і такі неекономічні фактори, як урядова політика, міжнародні стосунки, адміністративне право, національно-культурні особливості населення тощо.

Сучасна наука про економічне районування аналізує ефективність територіального розміщення і переміщення виробництва і споживання, збалансованість та пропорційність міжгалузевих, міжрайонних зв'язків, ефективність організації управління економічними районами та політики й планування їх розвитку.

У загальному розумінні економічний район визначається як поняття, яке широко використовується в різних галузях знань і означає територію, що вирізняється подібним рівнем розвитку, фізико-географічною, історичною, технічною, соціально-демографічною, і, в першу чергу, економічною спільністю – сталістю структури головного комплексу внутрішніх і зовнішніх міжгалузевих зв'язків, внутрішньою кооперацією, інтеграцією, зовнішньою спеціалізацією.

На формування економічних районів впливають різні фактори: природні, економічні та історичні. Основними серед них є економічні.

Головним районоутворюючим фактором у кожній країні є суспільний територіальний

поділ праці, який є результатом просторового прояву дії загального економічного закону суспільного поділу праці.

Територіальний поділ праці проявляється у господарській спеціалізації окремих частин території країни на різних видах виробничої діяльності відповідно до їх природних умов і наявних трудових та інших ресурсів. Його розвиток відкриває шлях до максимального, найбільш ефективного використання сприятливих для виробництва умов кожної території, вигідного географічного положення, значних запасів мінеральних (особливо паливних і енергетичних) ресурсів, комбінування виробництв, що їх використовують, а також використання навичок та виробничого досвіду населення, які здобуті ним протягом певного історичного періоду.

Другим важливим районоутворюючим фактором, який є похідним від територіального поділу праці, є територіальні виробничі комплекси (ТВК). Територіальний поділ праці веде до формування галузей спеціалізації окремих територій, які, в свою чергу, обумовлюють склад галузей, що їх обслуговують і доповнюють. Це приводить до виникнення ТВК.

Як складові частини до ТВК входять елементарні техніко-економічні комплекси (первинні ланки енерговиробничих циклів). В основі цих комплексів знаходяться стійкі сполучення взаємопов'язаних підприємств різних галузей, їх зв'язки визначені технологією і економікою виробництва. Прикладом таких елементарних комплексів можуть бути молокозаводи, розташовані в сільській місцевості, та цукрові заводи з їх сировинними зонами і взаємопов'язаним з ними тваринництвом, яке використовує відходи цих виробництв. Елементарні комплекси є в різних галузях промисловості.

Сукупність однорідних або тісно зв'язаних між собою різних елементарних техніко-економічних комплексів, розташованих на компактній території, утворює територіально-виробничий комплекс, який охоплює значну частину економічного району. В межах одного великого економічного району може бути один або декілька тісно пов'язаних ТВК.

До основних районоутворюючих факторів належать також і найбільші міста країни – великі регіональні і індустріальні центри із зонами економічного тяжіння до них периферійних територій. Кожне місто як економічний центр впливає на навколишню тяжіючу до нього місцевість, а найбільше місто об'єднує своєю зоною районоформуючого впливу всі менші міста. Так забезпечується зв'язок ядра і периферії економічного району.

Зона районоформуючого впливу великого регіонального центру охоплює цілу групу адміністративних областей. На Україні такими центрами є Харків, Донецьк, Дніпропетровськ, Одеса, Львів. Найбільшу зону районоформуючого впливу має м. Київ, який, крім потужного регіонального центру, є ще і столицею держави.

Важливе районоутворююче значення мають особливості економіко-географічного положення території району. Вони значною мірою впливають на формування спеціалізації його господарства. Так, наприклад, вихід Південного економічного району України до берегів Чорного моря обумовив значний розвиток у його народногосподарському комплексі морського транспорту, портово-промислових центрів, суднобудування і судноремонту, курортно-туристичного комплексу, риболовства і рибопереробної промисловості.

На утворення економічного району великий вплив мають природні умови і ресурси. Природні умови взагалі, і особливо природні ресурси, – це основа розвитку і спеціалізації сільського господарства та промисловості району. Вони мають значний вплив на формування галузевої структури територіальних виробничих комплексів, на розвиток і розміщення енерго-, водо-, трудомістких та інших виробництв, а також на галузеву спеціалізацію сільського господарства. Наявність великих родовищ і

басейнів паливно-енергетичних, рудних і нерудних ресурсів створює передумови для визначення спеціалізації економічних районів на тих чи інших галузях промисловості.

Районоутворююче значення мають також основні форми територіальної організації виробництва – промислові центри, промислові вузли (зосереджені в одному місті чи розосереджені в близько розташованих містах і селищах міського типу), одногалузеві і багатогалузеві промислові райони, локальні, районні і обласні агропромислові комплекси, які разом з транспортним комплексом та інфраструктурою об'єднуються в народногосподарський комплекс економічного району. Важливу роль у формуванні економічних районів відіграє транспорт. Наявність розвинутої транспортної мережі на певній території впливає на темпи формування економічного району, забезпечує здійснення широких міжрайонних економічних зв'язків, посилює формування зон економічного тяжіння периферійних територій до їхнього економічного ядра. Значний вплив на формування економічних районів має національно-політичний устрій та адміністративно-територіальний поділ країни. В умовах перехідної економіки, коли ще значна кількість промислових підприємств залишається власністю держави, а в сільському господарстві зберігаються кооперативні сільськогосподарські підприємства, адміністративні області залишаються ще як єдине господарське ціле із своїми органами управління господарством. У їх межах функціонують територіальні виробничі комплекси, їхні основні складові частини або окремі ланки народногосподарського комплексу великого економічного району.

Процес районоутворення відбувається під впливом багатьох факторів: територіального поділу праці, економічних і природних ресурсів, політико-адміністративного поділу країни, розселення різних національностей. Роль і взаємодія факторів районоутворення змінюються залежно від конкретних історичних умов.

Головна районоутворювальна сила, яка визначає всю систему економічних районів та їхню взаємодію, – це територіальний поділ праці. Він проявляється у спеціалізації виробництва та економічних зв'язків. Спеціалізація дає змогу найраціональніше використовувати природні ресурси, трудові навички населення, історичні та економічні умови. Важливим районоформувальним фактором є виробнича матеріально-технічна база. Накопичені матеріальні цінності є підґрунтям, виробничим апаратом спеціалізації. Створені матеріальні цінності (основні фонди) "утримують" існуючу спеціалізацію району навіть тоді, коли вичерпано умови, що визначили будівництво якихось великих промислових об'єктів. Діючі підприємства тим часом продовжують працювати і навіть розвиватися, закріплюючи створену спеціалізацію. Основні фонди (основний капітал), виробничий апарат істотно впливають як на обсяги виробництва продукції та спеціалізацію, так і на внутрішню структуру економічних районів.